

4. Делез Ж. Актуальное и виртуальное/ Пер. с фр. и комм. Ю.Подороги // Цифровой жук. – М.: 1998. – № 2.
5. Жижек С. Киберпространство или Невыносимая замкнутость бытия // Искусство кино. – 1998. – № 1. – С. 118–128.
6. Иштоян К.Г. Проблема исследования художественного дискурса в аспекте постклассической нарратологии. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/17_AVSN_2012/Philologia/7_113221.doc.htm
7. Bon F. Le tiers livre; [site]. – Режим доступа: <http://www.tierslivre.net/>
8. Bon F. Tumulte; [roman]. – Paris: Fayard, 2006. – 543 p.
9. Bridle J. Network Realism: William Gibson and new forms of Fiction. – October 25, 2010. – Режим доступа: <http://booktwo.org/notebook/network-realism/>
10. Camus R. Vaisseaux brulés. – Режим доступа: <http://www.renaud-camus.net/vaisseaux-brules/>
11. Gefen À. Le devenir numérique de la littérature française. – Режим доступа: <http://www.implications-philosophiques.org/actualite/une/le-devenir-numerique-de-la-litterature-francaise/>
12. Haraway D. J. A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century// Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature. – New York: Routledge, 1991. – P. 149 – 181.
13. James A. Beyond the Book: François Bon and the Digital Transition // SubStance. – University of Wisconsin Press, 2011. – Vol. 40, №2, P. 37–51.
14. Millet R. L'enfer du roman: Réflexions sur la postlittérature [essai]. – Paris: Gallimard, 2010. – 276 p.
15. Molino J., Lafhail-Molino R. Homo Fabulator. Théorie et analyse du récit / Jean Molino, Raphael Lafhail-Molino. – Leméac/Actes Sud, 2003. – 384 p.
16. Shields D. Reality Hunger. – Reality Hunger, Remixed. – Режим доступа: <http://realityhunger.com/>
17. Viart D. François Bon: étude de l'oeuvre. Paris: Bordas, 2008. – 191 p.

ДИХОТОМІЯ “ГУМАНІЗМ-ПОСТГУМАНІЗМ”: ЧИ ІСНУЄ ВОНА У СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ?

Сергій СУШКО

Приватний вищий навчальний заклад “Краматорський
економіко-гуманітарний інститут”

У статті розглядається проблема зіставлення літератури гуманістичної перспективи з літературою постгуманістичної спрямованості. Остання має два вектори – футурологічний та інституціональний, в якому помітна тенденція

перегляду цінностей гуманізму. В сучасній англомовній літературі перший вектор представлений романами кіберпанку, посткіберпанку та антиутопіями. Другий вектор маніфестує себе в окремих творах постмодернізму. У романі В. Гесса “The Tunnel” вимальовується складна картина симбіозу гуманістичних та анти/постгуманістичних рис сучасної літератури.

Ключові слова: гуманізм, постгуманізм, ренесансний, парадигма, релятивізація, антиномія, палімпсест, асоціативний, дисбаланс, інтертекстуальний, футурологічний, інституціональний, дихотомія.

В статті розглядається проблема сопоставлення літератури гуманістическої перспективи с літературою постгуманістическої направленности. Последняя имеет два вектора – футурологический и институциональный, в котором заметна тенденция пересмотра ценностей гуманизма. В современной англоязычной литературе первый вектор представлен романами киберпанка и антиутопиями. Второй вектор проявляет себя в отдельных произведениях постмодернизма. В романе В. Гесса “The Tunnel” вырисовывается сложная картина симбиоза гуманистических и анти/постгуманистических черт современной литературы.

Ключевые слова: гуманизм, постгуманизм, ренессансный, парадигма, релятивизация, антиномия, палимпсест, ассоциативный, дисбаланс, интертекстуальный, футурологический, институциональный, дихотомия.

The article treats a topical problem of comparing literature of humanistic perspective with literature reflecting post-humanistic approach to a human being. The latter kind of literature has two vectors: futurology one and institutional one, in which a trend to revise humanistic values can be observed. In modern literature in English the first vector is represented by cyberpunk and postcyberpunk literature, as well as dystopias. The second vector manifests itself in some Postmodernist works. W. Gass's novel The Tunnel demonstrates a complex symbiosis of humanistic and anti/posthumanistic features of modern literature.

Key words: humanism, posthumanism, Renaissance, paradigm, relativism, antinomy, palimpsest, associative, disbalance, intertextual, futurologic, institutional, dichotomy.

Адекватне й загальноприйняте розуміння термінів з префіксом “пост-” завжди викликає труднощі у науковому дискурсі. Не існує точного визначення постмодернізму, яке задовольняло б усіх фахівців, ще менше визначеності з терміном “постпостмодернізм” (на одному симпозиумі навіть заборонили вживати слово “постмодернізм”!). Немає звісток про заборону слова “постгуманізм”, проте ступінь його термінологічної невизначеності є доволі високим. У першу чергу ця невизначеність обумовлюється прямою асоціацією даного терміна зі словом і поняттям “гуманізм”. Ніхто не стане заперечувати, що гуманізм – це етичні

та естетичні надбання цивілізації, культури, це антропоцентричний вибір і вимір Нового часу, це піднесення людини, з часів Відродження і Передвідродження (і навіть раніше – від античності), до суб’єкта і сенсу Всесвіту. Проте дискусія з проблем гуманізму – його визначення, сутнісних ознак, відповідності вимогам часу – утворює прикметну рису філософсько-гуманістичного дискурсу ХХст. Якщо Сартр у 1946 р. у статті “Екзистенціалізм – це гуманізм”, розмірковуючи над двома смислами гуманізму, намагається “привласнити” його (“Человек должен обрести себя и убедится, что ничто не может его спасти от себя самого, даже достоверное доказательство существования бога. В этом смысле экзистенциализм – это оптимизм, учение о действии. И только вследствие нечестности, путая свое собственное отчаяние с нашим, христиане могут называть нас отчаявшимися.” [2, с. 344]), то Хайдеггер у своєму “Лісті про гуманізм” запитує себе, чи існує необхідність зберегти слово “гуманізм”. Філософ “звинувачує” гуманізм у його спорідненості з метафізикою й докладно аргументує свою точку зору стосовно переосмислення поняття “гуманізм” з позицій філософії “буття-у-мирі”. [6]

Полеміка з питань гуманізму набирає навіть більшої гостроти в наш час. Виникають нові школи й напрямки гуманізму, одні з яких вбачають історичну й онтологічну обмеженість гуманізму Нового часу, проте не відкидають його, а доповнюють, трансформують, тоді як інші напрямки вбачають у гуманізмі щось зовсім протилежне його суті – ворожу людині й суспільству ідеологію. Вкажемо на декларацію “Гуманістичний маніфест II” (1973, США), книги й праці “Светский гуманизм: наиболее опасная религия в Америке” Х. Дункана(1979), Д. Еренфельда “Высокомерие гуманизма” (1981), “Человек есть мера? Оценка современного гуманизма” Н. Гейслера (1983), “Смерть Запада” П. Бьюкенена, “Поминки по Просвещению” Джона Грея, “В защиту светского гуманизма” П. Куртца, “Манифест киборга” Донни Геревей.

Виникає питання: у якому відношенні до строкатої картини визначень гуманізму перебувають терміни “постгуманізм” і “трансгуманізм”? Парадоксально, але більш поширеним на Заході є тлумачення цих термінів як нової фази біологічної еволюції людини; етапом цієї еволюції є, поки що гіпотетична, “гібридизація” виду *homo sapiens* машинами, штучним інтелектом. У цьому сенсі вказані терміни охоплюють масив і дискурс футурологічних прогнозів у філософії, соціології, культурології. Йдеться мова про нові біотехнологічні чинники сучасного й, можливо, недалекого майбутнього, які докорінно змінять онтологічне буття людини: “*A posthuman*

or post-human is, according to the transhumanist intellectuals, a hypothetical future being “whose basic capacities so radically exceed those of present humans as to be no longer unambiguously human by our current standards. <...> The difference between the posthuman and other hypothetical sophisticated non-humans is that a posthuman “was once” a human, either in its lifetime or in the lifetimes of some or all of its direct ancestors. As such, a prerequisite for a posthuman is a transhuman, the point at which the human being begins surpassing his or her own limitations, but is still recognisable as a human person or similar” [11]. (Постлюдина, згідно з визначеннями adeptів трансгуманізму, є гіпотетичною істотою майбутнього, “базові здібності якої радикально перевершують здібності і здатності сучасних людей настільки, що ця істота не може беззаперечно вважатися людиною за існуючими стандартами <...> Відмінність між постлюдиною та іншими гіпотетичними негуманоїдами полягає у тому, що постлюдина “була колись” людиною чи в своєму житті, чи в житті окремих або всіх своїх прямих предків. При такому стані речей передумовою постлюдини є транслюдина, точка, на якій людська істота починає долати свої обмеження, але все ще розпізнається як людська особа чи щось їй подібне). (Переклад і далі – наш) Перспектива симбіозу людини й машини стала предметом чималого сегменту творів в англомовній літературі. Прикметним є те, що у цих творах гуманістичні надбання людства, аксіологічна парадигма, цивілізаційне стають об’єктом критики, а у центрі конфлікту знаходимо протистояння традиційних людських цінностей ворожим людині силам, істотам, стихіям.

Проте існують й інші визначення “постгуманізму” (похідного слова від *posthuman*): “*Постгуманізм – направление философии, которое считает положения классического гуманизма Возрождения, вплоть до самого определения человека, устаревшими и неприменимыми в современной ситуации. Существует множество постгуманистических философских школ, общим для которых является неудовлетворённость классическим гуманизмом. Многие из этих школ, учитывая технологическое развитие современного общества, признают возможность автоэволюционного перехода человека в постчеловека.*” [10]

“В отличие от трансгуманизма, под определением постгуманизма также понимается критика классического гуманизма, подчёркивающая изменение отношения человека к себе, обществу, окружающей среде и бурно развивающимся технологиям <...>, но окончательно разница между транс- и постгуманизмом не определена и остаётся предметом дискуссий” [11].

“...The word “posthumanism” has also been used in other senses, for example to refer to a critique of humanism, emphasizing a change in our understanding of the self and its relations to the natural world, society, and human artifacts. Transhumanism, by contrast, advocates not so much a change in how we think of ourselves, but rather a vision of how we might concretely use technology and other means to change what we are... [13]. (Слово “постгуманізм” також використовується і в інших значеннях, наприклад стосовно критики гуманізму, наголошуючи на зміні у нашому розумінні самих себе та зміні у зв’язках з навколишнім світом, суспільством і людськими артефактами. Для порівняння, трансгуманізм відстоює не стільки зміну у тому, як ми думаємо про себе, скільки бачення того, як ми можемо конкретно використовувати технологію та інші засоби, щоб змінити той стан, в якому ми перебуваємо ...)

““Постгуманізм” – это термин, который разные мыслители наполняют разным содержанием. Все они пытаются определить проблемное поле современной культуры, они ставят вопросы, но пока не дают на них ответов. Особенность “постгуманизма” состоит в том, что в разных теориях и точках зрения *он пытается по-своему преодолеть гуманизм* [виділено нами], выявлять несправедливость и противоречия системы взглядов, свойственной эпохе Ренессанса и Нового времени, однако при всей своей новизне этот термин уже изначально вторичен. Несмотря на то что “постгуманизм” постоянно формулирует себя как “пост”, он не может уйти от гуманизма, не даёт ответы на поставленные вопросы, постоянно воссоздаёт старое, недовольство человека миром, в котором тот живёт, но этим и ценен “постгуманизм” как вопрошающая мысль современного человека, переоценивающего стереотипы созданной им культуры. [5]

Ми дозволили собі таку широку цитатацію, щоб проілюструвати взємопов’язаність термінів “гуманізм” і “постгуманізм”. (Власне, їх діалектична єдність визначена також і в назві теми конференції “Література в контексті пост/гуманізму ...”). У наведених визначеннях та тлумаченнях маємо дилеми “класичний гуманізм – постгуманізм”, “людина – постлюдина”. Ці дві дилеми, утворюючи небажану полісемію терміна, разом із тим формують дві гілки постгуманістичних досліджень у літературі – **літератури футурологічного вектора**, яка охоплює великий різножанровий масив творів, та література інтенціональної, сутнісної ревізії гуманізму (гуманізму як системи ціннісних імперативів людини, суспільства, творчості) – **літератури постгуманістичного вектора**. До першого вектора відносимо жанр сучасної наукової фантастики та споріднені

останньому жанрові різновиди, що уособлюють транс- і постгуманістичну перспективу людини – кіберпанк, посткіберпанк, стімпанк, рібофанк, а також літературу сингулярності (singularityfiction) та ін.

Набагато складнішою є ситуація з виокремленням творів, які можна віднести до другого вектора постгуманістичної літератури. Ця складність обумовлюється в першу чергу тим, що перегляд усталених гуманістичних цінностей, їх імпліцитна критика, ворожість до людини як особистості, до соціальних інститутів шлюбу та сім’ї, до родинних зв’язків відбуваються не в жанрових координатах і не в суцільному художньому просторі твору, а у формі фрагментів та дискурсів, що відтворюють морально спотворену особистість, легітимізують зображення найогидніших думок про людину. У творах, в яких є ознаки сутнісної ревізії гуманізму, особливого викривлення зазнає тема тілесності – вона вся, або значна частина її, трансформується у центризм непристойності. Нарешті людині відмовлено в її гуманістичній перспективі – самоповазі та повазі до інших, здатності до сумнівів і спокути, прагненні до ідеалу, оптимізмі, вірі в мету і виправданість людського існування. Бажаним модусом існування, протилежного гуманістичній традиції, стає герметизм, тобто замкненість у собі, зосередженість на власній рефлексії.

У межах наявних ресурсів нам не відомо окремих досліджень, так само, як і постановки проблеми постгуманізму (як антитези гуманізму, його традиційним цінностям і координатам) у категорії сучасної нефутурологічної літератури. Новоевропейська гуманістична традиція простежується не саме від геніїв італійського Відродження, а навіть раніше – у духовних прозріннях Марка Аврелія, Августина Блаженного, Боеція, Данте. Свого розквіту й вершин художнього уособлення вона досягає не в одній сотні знакових творів національних літератур, починаючи від XIV й по XX ст. включно. Вкажемо на окремі, ключові й типологічні, ознаки **гуманістичної парадигми** у літературі. Це перш за все зображення шляхетності людських почуттів та шляхетності особистості, людських чеснот. Це зображення теми тілесного у людини як природного й здорового модусу буття. Це вірогідне відтворення духовності та ментальності, що дозволяють досягти унікальності людини у природі, космосі. Це переконливе відтворення “діалектики душі”, діалектики як способу її існування – сумнівів, сподівань, прагнень, боротьби моральних імперативів зі спокусами та примарами. Прикметним для гуманістичної парадигми є прагнення письменника відтворити своєрідну систему п о з и т и в н и х етичних та духовних координат, які

мали б слугувати зразком-дороговказом для читача. У високій літературі завжди велась боротьба за людину, за високе й духовне у людині. Ця література ніколи не уникала гострих питань суспільного життя, реалістично й художньо переконливо зображувала колізії особистого життя й, головне, була спрямована на відтворення, художнє уособлення позитивного потенціалу людини.

Читач і фахівець можуть навести велику кількість прикладів до кожної з цих ознак, або їх сукупності, з неозорою літератури Нового часу. А чи є у художній літературі протилежні гуманістичній парадигмі ознаки? Гіпотетично відповідь на це запитання має бути ствердною. Це мають бути твори, які принижують людину у всіх вимірах її буття. При цьому, що є суттєво важливим, таке ставлення якоюсь мірою кореспондує з авторською позицією. В межах класичного літературного канону такі твори знайти нелегко, тому що вони мали бути на узбіччі літературного мейнстріму й, відповідно, друкувалися малим накладом. Але вже у відносно недавніх літературних напрямках та течіях ознаки полеміки з гуманістичною парадигмою відчутні. Цю полеміку, відкриту й імпліковану, можна відшукати у декадансі, модернізмі, сюрреалізмі, екзистенціалізмі, постмодернізмі та в літературних течіях нижчого рангу.

У нашому аналізі сучасної англійської літератури ми ставимо завдання визначити, чи є в окремих творах постгуманістична тенденція і яким чином постгуманістична проблематика полемізує з традиційним багатовіковим гуманізмом.

Щоб визначитися з наявністю чи відсутністю постгуманістичної тенденції у літературі, візьмемо за точку відліку полемічно загострену тезу культуролога Пелипенко про трансформацію ренесансної особистості у безмежно егоїстичного обивателя-індивідуаліста постгуманістичної доби: “Свойства, присущие ренессансной и ранней новоевропейской личности, о которых принято говорить исключительно в торжественно-восторженных тонах, будучи доведены на сегодняшний день до крайности, воплотились в тупом, пошлом и бесконечно эгоистичном обывателе-индивидуалисте, которого роднит с личностью лишь выраженное чувство самости...” [9]. Але, на наш погляд, ситуація з трансформацією ренесансної особистості набагато складніша і навіть більш загрозлива. У літературі безмежно егоїстичний індивідуаліст уособлений далеко не в образі обивателя. Жорсткий егоцентризм демонструє саме інтелектуал, зневірений у собі, суспільстві, історії – світовій та національній. Якщо така трансформація ренесансної людини й відбувається, то вона, скоріше, йде

в напрямку еволюції “філософської людини” в агресивну істоту, позбавлену етичних міркувань та сумнівів. Імператив всездозволеності, досягнення мети-перемоги будь-якою ціною, культ надлюдини й сили, зневага до “обивателя-індивідуаліста”, байдужість, якщо не ворожість, до етичних норм – ці риси, хоч і не нові для людського суспільства, визначають постгуманістичну проекцію твору, якщо в останньому вони домінують і утворюють дискурс та фігуру автора.

Ознаки сутнісної ревізії гуманістичної концепції людини є помітними у романі Вільяма Гесса “The Tunnel” (1995). Певним свідченням дихотомії “гуманізм – постгуманізм” у романі є полярна читацька та критична реакція на роман. У романі, вважаємо, є і пряме посилання на протистояння цих комплексних понять культури: “*That human life is of infinite worth, ought never to be wasted or taken, but always revered, is now a wardrobe too expensive to dry-clean*” [3, с. 195]. (Те, що людське життя є найвищою цінністю, що його в жодному разі не можна звести нанівець або відібрати, а навпаки, треба завжди шанувати, стало тепер шафою для суконь, надто дорогою, щоб її можна було оновити хімічною). Не відкидаючи очевидної влучності спостережень протагоніста роману й автора над гіркими реаліями життя, все ж маємо у наведеній цитаті виклик гуманізму, зневіру у ньому.

За багатьма ознаками, “The Tunnel” є найскладнішим твором сучасної англійської літератури. Оповідну структуру роману, а також його тематичний калейдоскоп характеризує система антиномій: поезія – історія, любов – ненависть, вишуканість і чистота почуття – табуована лексика, витонченість форми – відсутність сюжету, пошук сенсу буття – примітивізм уподобань та багато інших. Абсолютом роману “The Tunnel” є принцип авторської свободи у виборі тем, об’єктів та ракурсів зображення. Авторська необмеженість у ступені дозволеного, етично та естетично необразливого є, на наш погляд, найбільшим викликом літературі й читачеві. Практично, повна релятивізація етичного та естетичного вимірів, виклик загально визнаним історичним оцінкам минулого, відсутність співчуття навіть до близьких людей героя дозволяють віднести цей роман до категорії книжок, у яких гуманістичний ідеал не тільки не маніфестує себе, а, по суті, заперечується.

Є підстави вважати, що в романі відбувається (з волі чи проти волі автора) викривлення людського в людині. Важко надати раціонального пояснення авторським мотивам акцентованого приниження, або викривлення, таких провідних тем роману, як шлюб, сім’я, родина, дитинство, інтимна сфера, Голокост, нацизм, вина та спокута.

Після публікації у 1995 р. “The Tunnel” набув статусу літературної сенсації та викликав полярні оцінки як фахівців, так і читачів. Вісімнадцять років книжкового життя роману підтвердили та закріпили його чільне місце в сузір’ї найвизначніших американських романів останніх десятиліть: “Beloved” Тоні Моррісон, “the Infinite Jest” Девіда Фостера Уолесса, “The Gravity’s Rainbow” Томаса Пінчона та ін. Роману присвячено академічні дослідження, великий масив критичних, фахових публікацій. На Інтернет-сайтах й у блогах продовжується його вивчення, ведеться жвава дискусія тощо. Переважає позитивна оцінка роману, робляться спроби відсторонити скандально-епатажний план і вимір роману від його автора, перекласти цей план на протагоніста твору.

Прикметним у романі є майже повне злиття фігур автора й протагоніста (оповідь від першої особи, без жодного прямого авторського фрагменту), і це ускладнює виокремлення авторської позиції. Якщо цю позицію важко виявити у творі, тоді вона, природно, ідентифікується з позиціями персонажів. Але ступінь відвертості Вільяма Фредеріка Колера, його виклик інтелектуальній й етичній порядності, його шокуючі погляди на історію є, з другого боку, надто противними, протилежними людській природі, щоб їх можна було вважати авторськими.

Поставимо запитання: навіщо тоді такий очевидний симбіоз міркувань про людину й людство зневіреного у людській природі професора історії з його спогадами з дитинства, юнацтва, зрілого віку? Варто при цьому врахувати, що роман “The Tunnel” писався 30 років і, значить, є вираженням інтелектуальним здобутком. Продуктом багатолітніх міркувань. Це складне питання й відповідь на нього може бути лише наближеною (тому що точнішу відповідь може надати лише автор). У контексті твору відповідь (одну з можливих) знаходимо у дискурсі втрати “героєм” роману ціннісних параметрів буття, гуманістичних орієнтирів – оптимізму, довіри, віри в перевагу добра над злом. Помітним у Вільяма Фредеріка Колера є відсутність сумнівів в етичності й порядності своїх міркувань й оцінок. Тобто, Вільям Гесс прибирає для свого героя всі обмежувальні знаки й заборони, надає повну свободу самовираження його, безперечно, спотвореній психології. Але діалектика образу Колера полягає у тому, що в нього автор вкладає своє бачення поки що невиліковних проблем і хвороб людства, свою неозору філологічну ерудицію й компетенцію, свій великий літературний талант.

Системними для роману є його паралелі з джойсівським “Уліссом”. Але лише паралелі. Художня структура й парадигма цих двох романів мають, на наш погляд, більше відмінностей, аніж споріднених рис.

У Джойса є міфологічний зразок, орієнтир, архетип дому й родини. У Вільяма Гесса не помітно гуманістичної опори й перспективи, а архетип дому й родини гіпертрофується до руйнівної для людини концепції й метафори тунелю. Проте тема інтертекстуальних паралелей роману, зіставлення його з іншими сповідальними творами є, звичайно, предметом окремого дослідження.

Постгуманістичну тенденцію “Тунелю” В. Гесса вбачаємо у дискурсі тотальної зневіри протагоніста-оповідача Вільяма Фредеріка Колера в людині, людській моралі й моральності думок та вчинків. Радикалізм поглядів Колера на історію, рушійні сили в історії, акцентування на, підкреслимо, зовсім недоречних аспектах людської фізіології, насичений дискурс спотвореної психології не знаходять переконливої рівноваги у творі. Наведемо приклади на підтвердження цих гострих оцінок роману, приклади, які дають підстави кваліфікувати “The Tunnel” як роман постгуманістичної тенденції, тенденції до зневіри в гуманістичних цінностях, заперечення історичних оцінок, здобутих надвеликими людськими втратами.

Принципова художня домінанта роману – це системний дисбаланс змісту та форми, їх дисгармонія. Розкриття окремої теми відбувається за моделлю палімпсесту – нанизуються, у формі переліку, найрізноманітніші якості та властивості предмета, явища, ситуації, наводяться принизливі для історичної пам’яті висловлювання та асоціації, добираються для зображення однозначно неприйнятні з етичного погляду аспекти фізіологічного життя людини; проте естетично вишуканою, майстерною є форма викладу теми. Маємо невідповідність, несумісність змісту й форми в зображенні певних тем. Філософське обґрунтування та лінгвістичне розгортання теми іноді контамінується та принижується недоречними (м’яко кажучи) вкрапленнями, які аж ніяк не кореспондують з темою, яку в дану мить розвиває автор. Прикладом може бути фрагмент роману на тему сімейної сварки, або лайки, яку автор увиразнює як феномен великої філософської ваги в людських та суспільних відносинах. Раблезіанський за обсягом фрагмент на 34 сторінки метафорично зіставляє сімейну лайку з безліччю явищ, у тому числі з війною: “*Well, class, we were trying to make some sense of the quarrel the last time we met, you may remember, and the reason for our doing that was my belief that war works in history the way the quarrel works in a marriage or somewhat the way a feud functions in a backward society*” [3, с. 192]. (Отже, шановні присутні, на минулому занятті, як ви, можливо, пам’ятаєте, ми намагалися дійти розуміння того, що таке сварка,

а спонукало нас до цього з'ясування моє переконання, що війна функціонує в історії точнісінько, як сварка у шлюбі, або дещо на кшталт розбрату у відсталому суспільстві).

На наш погляд, у цьому фрагменті недоречними і навіть ворожими гуманістичній концепції людини є декілька аспектів. Одним із них є вкрай песимістична перспектива майбутнього, яку професор Колер – у відкритій та рефлексивній формі – розгортає на лекції: *“The students will never understand my passionate and detailed exposition of the origins of war or my claim that they are to be found in the domestic character of quarreling, because to understand – ah, to understand – that will require them to stand thenceforward under (a period and a place as awkward as the phrase), to accept their limitations <...> they live like Flatland royalty in a world where everyone is king and no one is the mountain. My students (sweet Americans, almost every one) wish to move through life like a referee’s whistle—without further accretion <...> The abyss is before them, I tell them, so they naturally cherish whatever will shield them from this fact...”* [3, с. 183]. (Студенти ніколи не зрозуміють мого схвильованого й детального викладу джерел війни, тому що зрозуміти – саме так, зрозуміти – це змусить їх визнати свою інтелектуальну поразку, свої обмеження <...> вони живуть, як королівська сім'я у Флатландії (з однойменного роману Едвіна Еббота Еббота. – Примітка наша), у світі, де кожний сам собі король і ніхто не є горою. Мої студенти (добрі американці, майже кожен з них) бажають йти по життю на зразок посвисту спортивного судді – звук завмирає, не набираючи подальшої форми <...> Безодня перед ними, кажу я їм, й, звісно, вони надають перевагу тому, що відгородить їх від цього факту <...>). Концепти ABYSS (БЕЗОДНЯ) та DOOM (ДОЛЯ/ФАТУМ) вимальовуються як програмні у світогляді Колера, вони метафорично увиразнюють розподіл людей на “вождів” та “сіру масу”.

У романі “The Tunnel” В. Гесса є ознаки постгуманізму як системи поглядів на людину, в якій декларується й обґрунтовується примарність надій на зміни на краще у житті і в душі людини. Художнє увиразнення ця безнадійність і розчарування (Колер планує заснувати Партію Розчарованих Людей – The Party of Disappointed People) знаходять майже всюди у романі. Образливим (при зовнішній вірогідності характеристик та віртуозній формі) є уривок, в якому Колер зображує свою велику рідню виключно негативно, не знаходить жодного приязного слова для жодного з рідні. Але в дискурсивному плані уривок є, безперечно, одним з численних досягнень В. Гесса. Знову маємо антиномію як, можливо, одну з домінант

стилю письменника: негативне сприйняття Колером своєї рідні компенсується й навіть перевершується експериментальним письмом – лише три речення на три сторінки великого формату заворожують своєю описовою палітрою, джойсівською технікою переліку.

Ознаки постгуманістичного дискурсу у романі численні, й іншим прикладом може бути наступний. В одній з дванадцяти філіппік (так В. Гесс називає умовні розділи у романі) герой-оповідач розповідає про свого дядьку Белта. Назва філіппіки – **‘We Have Not Lived The Right Life’** (Ми не жили правильним життям), а відповідний фрагмент має назву – **‘Uncle Balt and the Nature of Being’** (Дядько Белт і природа буття). Фрагмент розбудовано як рефлексію оповідача щодо дитячого й дорослого сприйняття свого родича. Фрагмент викликає змішані почуття у читача й дослідника. Дядькові Белту відмовлено у здатності осягти своє буття, зрозуміти його сенс, відчутти радість. Проте даному фрагменту аж ніяк не можна відмовити у реалістичності спостережень та міркувань стосовно людської природи та людського характеру.

Однією з провідних, ключових у романі є тема тунелю. Ця тема диверсифікується, а потім синтезується до узагальнюючої метафори життя людини. Колер розпочинає рити тунель під власним будинком, в підвальному закутку, де колись тримали вугілля. Він планує втечу – від дружини, від себе, від власного розпачу, нарешті від людей. Здається, від цивілізації взагалі. Розглянемо, яким чином назва роману “The Tunnel” корелює з його змістом, авторським задумом, імплікаціями нарративу, підтекстом тощо.

Першу згадку про тунель знаходимо у цій же філіппіці (**‘We Have Not Lived The Right Life’**). Протагоніст називає свій проект тунелю поки що *basementbusiness* і, лише висловлює побоювання, що дружина щось запідозрила, хоч їй і стали вже байдужими їх колишні шлюбні стосунки (у тексті автор використовує сленг як форму евфемізму). Відразу ж після цієї короткої згадки про тунель протагоніст-оповідач Вільям Фредерік Колер відволікається на спогади про свою колишню коханку і окремі аркуші з записами своїх спогадів вкладає в рукопис своєї праці, до якої пише передмову, знаючи, що дружина ніколи не стане читати рукопису. У наступному фрагменті (**Ibegtodig**) Колер висловлює свій захват, ейфорію з приводу першої викопаної лопати ґрунту, що символізує для нього відчуття свободи й польoty. *“I am light. I float al though there is no wind. I swoop low together altitude the way the roller coaster does, and there I see the thick world differently. Engineless and silent, I float under everything as easily as an image in the water”* [3, с. 147].

У цьому, другому фрагменті на тему тунелю задум Колера (й, очевидно, автора) стосовно свого тунелю набирає ясніших контурів. Як одна з концептуальних тем, тема тунелю розгалужується на фрагменти інших провідних тем роману: взаємне відчуження у шлюбі, пошук власної ідентичності, альтернативна історія, Друга світова війна, письменник і літературна творчість, історична пам'ять ... Значна частина фрагменту розбудована у формі уявного, мисленнєвого діалогу Колера з дружиною Мартою в ситуації, коли б вона раптом викрила його basement business: "Suppose I were suddenly to encounter my wife in this place, or, like a rat, she, me? What in the world are you doing there, Kohlee, she inquires. What do I intone in my turn? Well, Marty, you see here an historian hunting for a false cause, for a reason why I'm here which will not be the reason why I'm here." І далі через декілька речень: "I am down here, my dear, looking for a reason to be down here" [3, с. 148]. При всьому його розчаруванні Колера, очевидно, турбує самовиправдання: "The basement best resembles a dungeon, that's why I'm here. I am a character in a Dumas novel, falsely accused. Because I waste away while adding on, ... recite my heart to keep my head" [3, с. 150]. Колер намагається переключити свої посилання та алюзії на бруталність своєї – і своїх колег – мови й думок на обставини, суспільство, дружину: "Do you know why Culp and Ian dall the guys make our smart remarks? We are embarrassed by experience. We are one warm blush" [3, с. 151]. Проте обтяжливість досвідом, збентеженість від цього не заважають Колеру та його колегам набагато огидніше зображувати людину, суспільство, історію.

Тунель Вільяма Фредеріка Колера – це комплексна метафора тотального розчарування у житті й цивілізації; це метафора герметизму як форми втечі від людства, яке Колер – у контексті уявної полеміки з Цицероном, римським оратором й письменником – асоціює з масовим убивцею: "<...> his voice howl seven now for vengeance, althoug hits noise must be redirected away from Catiline, aghost which only Cicero's own orations let live, and sent against that mass murderer, Mankind, whom he once mistakenly extolled ..." [3, с. 153].

На підтвердження наших спостережень наведемо цитату з академічних досліджень роману В. Гесса. "Ziegler observes that the tunnel "is Gass's metaphor, not Kohler's" (76), and serves therefore as the first distinction between the author and the narrator. She compares *The Tunnel* to Bunyan's *The Pilgrim's Progress*, noting that in each book the reader is confronted with a series of vices, but that, in contrast to *The Pilgrim's Progress*, "No vice is ever overcome

in *The Tunnel*" [7]. Ціглер відзначає, що тунель – це метафора Гесса, а не Колера, а отже, є першою відмінною рисою між автором та наратором. Вона порівнює "Тунель" зі "Шляхом прочанина" Баньяна і зауважує при цьому, що кожна з цих книг розгортає перед читачем низку пороків, але, утворюючи контраст зі "Шляхом прочанина", жоден порок не долається в "Тунелі".

Проте постгуманістична домінанта роману "The Tunnel" не характеризує його цілковито й вичерпно. У романі є центри протизваги постгуманістичній ідеології протагоніста Колера та його колег. Це фрагменти, що відтворюють розпач і відчай Колера від трагічних сторінок історії, його очевидне тяжіння до поетизації спогадів. Це той загальний камертон роману, який дозволяє кваліфікувати його як роман-попередження. Попередження проти загрози масового психозу й фашизації, яку може нести Партія Розчарованих Людей (the Party of the Dissapointed People).

Прикметні англійські романи останніх десятиліть відтворюють гуманістичну проблематику – герой і персонажі поставлені в ситуацію морального вибору, цей вибір завжди власний і, як правило, свідомий; людина є творцем власної долі, розмірковує над уроками минулого, власними помилками, приходять до розуміння складнощів життя й необхідності зусиль на їх подолання, вірить у життя й сподівається на краще. Ці аспекти гуманістичної проблематики знаходимо, зокрема, в романах П. Акройда, Г. Свіфта, А. Байят, К. Ісігуро. Два романи П. Акройда в жанрі історіографічної метапрози, "Чаттертон" і "Лондонські автори" (як і інші романи письменника), добре досліджені в зарубіжному та вітчизняному літературознавстві. Симулякри цих романів не стоять на перешкоді гуманістичному вектору і навіть певним чином "окрилюють" сам вектор і героїв романів. Чаттертон мріє набути слави першого поета Англії, і він її набуває. Науковець і поет з нашого часу Чарльз Вічвуд вірить у своє відкриття, воно скрашує останні дні його життя. Юний талановитий літератор Вільям Айрленд у романі "Лондонські автори" здатний конгеніально відтворювати рукописи Шекспіра, навіть більше – створювати стилізації шекспірових драм, псевдоавторство яких не можуть довести навіть шекспірологи.

Роман В. Гесса "The Tunnel", розглянутий під кутом зору розгорнутої в ньому ревізії гуманістичного вектора людини, суспільства й історії, дає підстави констатувати, що в сучасній англійській літературі існує дихотомія "гуманізм – постгуманізм". Певною ілюстрацією цього водорозділу між двома напрямками літератури може бути відкрита Таблиця різновекторних творів.

Пропонуємо можливу класифікацію сучасної англійської та американської літератури в аспекті дихотомії її гуманістичних versus постгуманістичних імплікацій.

Твори гуманістичної перспективи	Твори пост/трансгуманістичної спрямованості
1. Вікторіанський роман. 2. Вікторіанський роман / “романс з архіву”: Роман-уособлення гуманістичних цінностей, надбаних культурою попередніх епох: “ <i>Possession</i> ” А. Байят, 3. Роман-роздум над впливом історії на долю людини: “ <i>Waterland</i> ” Г. Свіфта. 4. Роман історіографічної метапрози: “ <i>Chatterton</i> ” Г. Свіфта 5. Роман-рефлексія / роман-спокута: “ <i>The Sweet-Shop Owner</i> ” Г. Свіфта, “ <i>The Remains of the Day</i> ”, “ <i>The Unconsoled</i> ” К. Ісігуро 6. ...	1. Футурологічний роман: 1.1. Роман кіберпанку / посткіберпанку: <i>Schismatrix</i> by Bruce Sterling, <i>Neuromancer</i> by William Gibson. 1.2. Антиутопія, роман-пересторога: <i>Blind Faith</i> by Ben Elton. 1.3. Науково-фантастичний: <i>The Cassini Division</i> by Ken MacLeod. 1.4. Роман-парабола: <i>The Lazarus Project</i> by Aleksandar Hemon, <i>Never Let Me Go</i> by Kazuo Ishigur. 2. Non-fictionна постгуманістичну тематику: <i>When Species Meet</i> . By Donna Haraway. 3. Роман з елементами постгуманістичної деструкції: <i>The Tunnel</i> by William Gass, <i>Infinite Jest</i> by David Foster Wallace. 4. ...

Запропонована таблична форма демонструє можливу жанрову стратифікацію двох векторів сучасної англомовної літератури і, зрозуміло, є відкритою для доповнення, уточнень тощо.

Отримані результати аналізу проблеми дихотомії “гуманістична література – постгуманістична література” дозволяють дійти наступних висновків. Така дихотомія існує – і перш за все у жанровому відношенні. Маємо розгалужений **футурологічний жанр**, різновидами якого є наукова фантастика, література кіберпанку, посткіберпанку, антиутопія та інші,

дрібніші, піджанри. Проте моделі транс- і постлюдини у футурологічних творах, перевершуючи людські фізіологічні та розумові здібності у багато разів, зовсім не позбавлені людської психології й перебувають у ситуації вирішення гуманістичних проблем.

Поширення набуває жанр нехудожньої літератури, non-fiction, в якому майбутня транс- і постлюдина мислить категоріями космічного масштабу, сингулярності тощо. Науково-популярні твори Реймонда Курцвейла є прикладом такої літератури.

Істотна та принципова лінія водорозділу між гуманістичною та постгуманістичною літературою лежить у площині протистояння у різних творах гуманістичної перспективи та постгуманістичної тенденції у формі ревізії та деструкції гуманістичних надбань культури і літератури Нового часу. На противагу футурологічному жанру, літературу гуманістичної деструкції ми кваліфікуємо як літературу **інтенціонального вектора** в категорії постгуманістичної літератури. В такому сенсі постгуманістична тенденція не є лише феноменом сучасної літератури, але й може бути відстежена у низці творів різних напрямів недавнього минулого.

Противагою цій тенденції є вражаюча своєю чисельністю та різнобарв'ям сучасна література гуманістичної перспективи, яка увиразнює людські прагнення до довершеності, людську гідність й непохитність, сподівання на зміни до кращого.

Необхідно також зауважити, що проблема дихотомії сучасної літератури в гуманістичній площині є складною й багатовимірною і, безумовно, потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

- Ортега-и-Гасет Х. Дегуманизация искусства // Самосознание европейской культуры XXвека: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в совр. об-ве. – М.: Политиздат, 1991. – 366 с. (С. 230–267)
- Сартр Ж.П. Экзистенциализм – это гуманизм. // Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А.А. Яковлева: Перевод. – М.: Политиздат, 1989. – 398 с. (С. 319–344)
- Gass, William H. The Tunnel. DalkeyArchive Press. Second printing. – 2007. – 652 p.
- Ziegler Heidi. William H. Gass: Is There Light at the End of *The Tunnel*? // Into The Tunnel. Readings of Gass's novel. Edited by Steven G. Kellman and Irwin Malin. – Newark: University of Delaware Press, 1998. – 172 p. (71–83 p.)

5. Сакирко Е. А. Идеи постгуманизма и трансгуманизма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://sias.ru/magazine/vypusk-1/teoriya-hudozhestvennoy-kultury/404.html>
6. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://philosophy.ru/library/heideg/humanism.html>
7. Нix Н. L. The Tunnel : A Topical Overview. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dalkeyarchive.com/resources/download.cfm?GCOI=156...>
8. Антропологічні трансформації: гуманізм-антигуманізм-постгуманізм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://chairlit.blogspot.com/>
9. Возможен ли постгуманизм? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://apelipenko.ru/Наука/Статьи/Теориякультуры/Возможенлипостгуманизм.aspx>
10. Постгуманизм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://t-human.com/wiki/Постгуманизм>
11. Постгуманизм. – <http://ru.wikipedia.org/wiki/Постгуманизм>
12. Posthuman. – <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/9692304>
13. Posthumanism. – <http://www.posthumanism.com/>

(РЕ)АКТУАЛІЗАЦІЯ ГУМАНІЗМУ В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА: АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ВЕКТОР

Людмила ТАРНАШИНСЬКА

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

У статті розглядається (ре)актуалізація ідей ренесансного гуманізму епохи Відродження у дискурсі українського шістдесятництва. Тоталітарній моделі поглинання загальним особистого шістдесятники протиставили власну модель громадянського служіння, в центрі якої перебуває творча індивідуальність. Ідея громадянського гуманізму, втілювана шістдесятниками, мала потужне антропоцентричне спрямування, що віддзеркалилося в їхній поезії та прозі.

Ключові слова: шістдесятники, гуманізм, антропоцентризм, філософія, українські інтелектуали.

В статье рассматривается (ре)актуализация идей ренесансного гуманизма эпохи Возрождения в дискурсе украинского шестидесятилетия. Тоталитарной модели подавления общественным личностного шестидесятника противопоставили собственную модель гражданского служения, в центре которой пребывает

творческая личность. Идея гражданского гуманизма, которую воплощали шестидесятники, имела мощное антропоцентрическое направление, что и отобразилось в их поэзии и прозе.

Ключевые слова: шестидесятники, гуманизм, антропоцентризм, философия, украинские интеллектуалы.

The ideas of Renaissance humanism belonging to the epoch of the Renaissance as revived in the discourse of the Ukrainian writers of the 1960s are considered in the paper. The writers of the 1960s opposed to the totalitarian model with absorption of personal by general with their own model of civil service with creative individualism as its core. The idea of civil humanism embodied by the writers of the 1960s had the powerful anthropocentric potential reflected in their poetry and prose.

Key words: writers of the 1960s, humanism, anthropocentrism, philosophy, Ukrainian intellectuals.

Українське шістдесятництво як полірезонансне явище значною мірою віддзеркалило – на своєму світоглядному рівні й у своєму художньо-тематичному спектрі – ідеї Ренесансного гуманізму, що виявив себе в Україні у XV – на поч. XVII ст. Ідеологічні (світоглядні) віддзеркалення тут очевидні – їх можна звести до *трьох констант*: 1) виразний антропоцентризм (акцентація на людинознавчій сфері буття); 2) примат розуму (в дискурсі шістдесятництва – як потужний сплеск інтелектуалізму); 3) історіософія: актуалізація людини в історії, що в даному контексті розгорталася в “духовній ситуації” (К. Ясперс) часу з актуалізацією концепту історичної (колективної) пам’яті. Як вважалося у середовищі українських гуманістів, такі домінуючі для них морально-етичні риси, як гідність, чесність, доброта, мужність, шляхетність, порядність, можуть бути властиві “лише людям високої вченості і культури” [4, с. 97]. Їхня найвища мета – створення “нового ідеалу” людської доброчесності, заклик до самореалізації людини у земному житті, розквіту “гуманітарного знання” [4, с. 97] – надзвичайно близькі до заманіфестованих морально-етичних та духовних пошуків шістдесятників. “*А мати моя – правда, справедливість, // добро, любов і усміх на лиці*”, – задекларував свою позицію поет, усвідомлюючи те, що офіра, покладена на олтар правди й добра, – найбільш гідна людини: “...*Бо це ж бо – найповинніша повинність: // не зраджуючи правду і добро, // їм принести без чорних заборол // свою любов, подяку і дитинність*” (“Нема кайданів, щоб твій дух здушили”) [8, 76]. Отже, на центральні позиції виходять поняття *гуманізму, антропоцентризму, розуму* (як дискурсу інтелектуалізму),